

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŞTIRMALARI – XV

Kur'ân ve Sünnete Göre TEMEL İNSAN HAKLARI

Tartışmalı İlmî Toplantı

21-22 Aralık 2013

Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi

Bağlarbaşı - Üsküdar/İstanbul

İstanbul 2014

I

FARKLI DÜNYA MEDENİYETLERİNDE İNSAN HAKLARI: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK*

İslâm, Doğu ve Batı medeniyetlerinin insan tasavvurları birbirinden çok farklıdır. Buna rağmen söz konusu medeniyetler insan hakları konusunda çarpıcı bir görüş birliğine sahiptirler. Paradoksal bir şekilde, insan haklarının ne olduğu konusunda ortak bir görüşe sahip olan bu medeniyetler, insanın niçin bu haklara sahip olması gerektiği konusunda da çok farklı yaklaşımlara sahiptirler. Bu araştırmanın amacı, İslâm, Doğu ve Batı medeniyetlerinin insan tasavvuru ve insan haklarının meşruiyet temeli konusunda ihtilaf etmelerine rağmen, paradoksal bir şekilde, insan haklarının ne olduğu konusunda büyük ölçüde ittifak ettiklerini göstermektir. Medeniyetler arasında bir başka önemli farklılık ta insan haklarının uygulamasında ortaya çıkmaktadır: Bazı medeniyetler insan haklarını ahlâkî yaptırımla uygularken bazıları hukukî yaptırımla uygulamaktadır; bazıları ise hem hukukî hem de ahlâkî ve dinî yaptırımları devreye sokmaktadır. Dolayısıyla tartışmamız dört soru ekseninde mukayeseli bir şekilde yürütülecektir:

1) İnsan kimdir? 2) İnsan niçin haklara sahip olmalıdır? (3) Farklı medeniyetlere göre insan hakları nelerdir? (4) İnsan haklarının yaptırımı nedir? Bu soruların cevabı aranırken öncelikle, İslâm, Doğu ve Batı medeniyetlerinin mensuplarının ilan ettiği insan hakları beyannamelerinden istifade edilecektir. Böylece insan haklarının evrensel ve göreceli olan yönleri ana hatlarıyla ortaya çıkmış olacaktır.

---

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.

Konuya girmeden önce ilgili kavramları netleştirmekte yarar var. Bu maksatla modern hukukta insan hakları deyince ne anlaşılacağını hatırlatmak faydalı olacaktır. İnsan hakları, tüm insanların sırf insan oldukları için devlete karşı bireyi korumak maksadıyla sahip oldukları kabul edilen haklardır. Dolayısıyla "insan hakları" (human rights) ile "insanların hakları" aynı değildir. Daha açık bir ifadeyle, insanların haklarından sadece küçük bir kısmı insan hakları kategorisine girer diğerleri bu kategoriye girmez. Bir hakkın insan hakkı olabilmesi için dört vazgeçilmez şart vardır:

- (1) Ferde sırf insan olduğu için—başka bir özelliğinden dolayı değil—verilmiş olması,
- (2) Evrensel olarak tüm insanlara eşit bir şekilde tanınması,
- (3) Birey ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemesi ve vatandaş üzerindeki kamu otoritesinin sınırını çizmesi,
- (4) Hukukî yaptırımlarla uygulanması veya daha açık bir ifadeyle söz konusu haklara uymayanları devletin cezalandırılması.

Bu şartlara uymayan haklar "insan hakkı" değildir ve başka kategorilere girer. Hukukî yaptırım ile uygulanmayan haklar, ahlâkî haklardır. Anne babaya saygı göstermek evrensel bir ahlâkî kuraldır ama bir insan hakkı değildir çünkü hukukî yaptırımı yoktur ve devlete karşı bireyi koruma amacı gütmemektedir. Yaşlılara saygı ve çocuklara sevgi göstermek de bir ahlâkî haktır ancak buna insan hakkı denilmez. Çünkü burada da devlet-vatandaş ilişkisini düzenleyici bir durum olmadığı gibi hukukî bir yaptırım da yoktur.

Modern hukuktaki insan haklarına mümasil haklar İslâm hukukunda da vardır. Bu kategoriye giren haklara İslâm hukukunda çeşitli isimler verilmiştir. Bunlar arasında *hukûku'l-âdemoiyyîn*, *zarûriyyât*, *külliyât*, *ismetü'l-âdemoiyyîn*, *hurmetü'l-âdemoiyyîn* gibi terimler vardır. *Kerâmetü'l-âdemoiyyîn* de ilgili bir kavram olarak bu bağlamda hatırlanması gereken önemli bir kavramdır.

I. İhtilafî Felsefî, Ahlâkî ve Dinî Temeller: İnsan Kimdir ve Niçin Haklara Sahiptir?

İnsanın kim olduğu sorusuna verilen cevap bir medeniyet için en belirleyici cevaplardan biridir. Çünkü bir medeniyetin insan tasavvuru o medeniyetin metafizik, din, ahlâk, siyaset, iktisat ve hukuk

gibi çok farklı alanlara yaklaşımını yönlendirir. İnsan hakları alanı ise doğrudan insan tasavvuru ile alakalıdır. Bu nedenle bir medeniyetin insan tasavvuru anlaşılmadan insan hakları düşüncesi de anlaşılabilir.

Yaratılışı kabul eden semavî dinlerin insan anlayışı arasında çok büyük benzerlik vardır ancak ciddî farklılıklar olduğu da hemen göze çarpar. Kaba bir karşılaştırma yaparsak, en göze çarpan farklılık insanın İslâm'a göre günahsız, Hıristiyanlığa göre ise aslî günahın kırıyla dünyaya gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla İslâm'a göre insan tabiatı itibarıyla iyi iken, Hıristiyanlığa göre ise günahkârdır.

Öte yandan, ruh göçüne veya tenasühe inanan Hinduizm ve Budizm gibi dinlere göre ise insanın varlık içindeki serüveni son derece farklıdır. Bu inanca göre, insanların ruhları mutlak mânâda ölmez ve tekrar tekrar dünyaya farklı bedenlerle ve rollerle hayata dönerler. Ayrıca gene bu inanca göre, bir insanın geçmiş ve gelecek hayatlarında insan dışında bir yaratık olması da mümkündür.

Diğer yandan hem yaratılışı hem de ruh göçünü reddeden materyalist yaklaşım ise tamamen farklı bir insan anlayışına sahiptir. Materyalist yaklaşıma göre, insan Tanrı tarafından yaratılmamıştır, insanın maddî varlığında öte bir varlığı yoktur ve hayatı ölümle sona erer.

Eşit olarak bütün insanlara tanınan insan haklarının bir medeniyette bulunabilmesinin ön şartı, o medeniyette—hakların kendisine verileceği—evrensel insan kategorisinin olmasıdır. Kavramsal olarak böyle bir kategoriye sahip olmayan bir kültürde evrensel insan hakları da olamaz. Evrensel bir kategori olarak insan birçok medeniyette yoktur; aksine insanlar ve hakları farklı kategorilerde tanımlanır. Meselâ, Hinduizm insanı kастlara ayırır ve her kастın ontolojik mekânı farklı olduğundan bunların tamamını tek bir kategori olarak değerlendirip hepsine birden aynı hakları vermek ya da hepsinin aynı haklara sahip olduğunu kabul etmek Hinduizm açısından imkânsızdır. Çünkü bir parya ile bir brahmanın aynı haklara sahip olması düşünülemez.

Yukarda değindiğimiz gibi, bir medeniyette evrensel insan hakları kavramının olabilmesi için ön şart o kültürde evrensel insan kavramının bir kategori olarak var olmasıdır. Eğer bir medeniyet tamamı birbirine eşit üyelerden oluşan bir evrensel insan kategorisi düşüncesine sahip değilse, evrensel insan hakları kuramını da üretemez. Bu

tür medeniyetler önce evrensel insan kategorisinin varlığını, peşinden de o kategorideki tüm insanlara istisnasız bir şekilde tanınan hakları kabul etmeleri gerekir. Bu da bu tür kültürlerin tevarüs ettikleri dar kalıpları kırarak evrenselleşmesi ile mümkün olabilir.

Meselâ, Batı'da evrensel bir kategori olarak insan kavramı çok yenidir. Eksi Yunan'da Yunanlı ile barbar ayrımı, orta çağda Hıristiyan ile Hıristiyan olmayan ayrımı, Amerika'da siyahlar, Kızılderililer ile beyazlar arasındaki ayrım, bu kültürlerde günümüzde anladığımız şekliyle, evrensel insan kategorisinin olmadığını göstermektedir çünkü bu kültürlerde insan dendiğinde kastedilen ya Yunanlı, ya Hıristiyan veya beyaz Amerikalıdır. Bu kültürlerde kadınların da hukukî şahsiyeti—günümüzdeki mânâsıyla—yoktur. Avrupalılar ise, uzun bir müddet, kolonilerde yaşayan sömürge halklar ile sömürgeci Batılılar arasında bir ayrım yaparak, onları asla kendileri ile eşit ve aynı kategoride olan insanlar görmemişlerdir. Bu nedenle, tarihî insan hakları belgelerinde, insan denildiğinde tüm insanlar yerine belli bir kesim insan (meselâ, sadece erkekler, belli bir devletin vatandaşları, toprak sahipleri, asiller veya beyaz ırk) kastedilir. Batı hukuk söyleminde insan denilince dünyadaki tüm insanların kastedilmesi insan hakları belgelerine ilk defa Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan sonra 20. asrın ikinci yarısında girmiştir diyebiliriz.

Buna mukabil İslâm medeniyetinde daha baştan beri eşit bir şekilde hukukî şahsiyet (zimmet) sahibi evrensel insan kategorisi mevcuttur. Kadın-erkek, zenci-beyaz, Müslüman-kâfir, zengin-fakir olduklarına bakılmaksızın âkil ve bâliğ bütün insanlar Allah'ın ilahî hitabına muhatap ve mükellef olup zimmet ve ehliyet sahibidir. Bu yüzden İslâm'da evrensel olarak birbirine eşit insanların aynı temel haklara sahip olduğuna dair bir düşüncenin kuramsal zemini mevcuttur.

Bazı medeniyetlerde istisnasız bütün insanlar "hukukî şahsiyet" sahibi olarak görülmez. Bir insanın hukukî şahsiyet sahibi olması demek onun hak ve sorumluluk sahibi olmaya yetkin olması demektir. Başka bir ifadeyle, hukukî şahsiyet sahibi olmak demek, haklara sahip olma hakkına sahip olmak demektir. Çünkü hukukî şahsiyet sahibi olma hakkına sahip olmayan kişi hiçbir hak sahibi olamaz. Bazı medeniyetlerde sadece belli bir grup üst düzey insan, zenginler veya sadece erkekler hukukî şahsiyet sahibidir; alt tabakalar, kadınlar ve fakirler ise bu haktan mahrumdurlar.

İnsan hakları tüm insanlara sadece insan oldukları için tanınmış haklar olduğu için kimin hukukî şahsiyet sahibi insan olduğu kimin olmadığı bu bağlamda çok önem kazanmaktadır. Hukukî şahsiyetten mahrum insanlar diğer haklara olduğu gibi insan haklarına da sahip olamazlar.

Diğer yandan medeniyetler arasında ihtilafın ortaya çıktığı bir başka husus ise, insan haklarının nazari temelidir. İnsanların niçin insan haklarına sahip olmaları gerektiği sorusuna her medeniyet farklı cevaplar üretmiştir. Hatta bir medeniyet içerisinde bile farklı cevaplar mevcuttur. Bu yüzden herhangi bir yaklaşımı bir medeniyetinin temsilcisi gibi görmeden önce çok ihtiyatlı davranmak gerekir.

Batı medeniyeti içerisinde insan haklarının meşruiyetini temellendirme noktasında Hıristiyan yaklaşımı ile laik yaklaşım arasında ciddi farklar olduğu gibi, kapitalist, liberal ve sosyalist yaklaşımlar arasında da farklılıklar vardır. Dinî yaklaşıma göre, insan haklarının kaynağı Tanrı'dır. Deist veya hümanist yaklaşım da bunu benimser; ancak Tanrı kavramına Hıristiyanlıktan çok farklı anlamlar yüklerler. Laik yaklaşıma göre ise insan hakları tabii haklardır; Tanrı tarafından değil tabiat tarafından bahsedilmişlerdir. Sosyalistler için insan haklarının önemi sosyal adaleti sağlaması açısından, liberallere göre ise eşitlik ve özgürlük insan haklarının temelini oluşturur.

Aynı şekilde, İslâm medeniyetinde de Hanefî yaklaşımı ile Şâfiî yaklaşımı arasında önemli farklar vardır. Hanefî mezhebine göre insanlar sırf insan oldukları için evrensel olarak dokunulmaz insan haklarına sahiptirler. Hanefîler bunu "İsmet âdemiyettedir" şekliyle küllî bir kaide olarak ifade etmişlerdir ki burada bir hukuk terimi olarak "ismet", "hurmet" yani dokunulmazlık demektir. Başka bir ifadeyle, "insan sadece insan olması hasebiyle dokunulmazlık hakkına sahiptir".

Ancak Şâfiî mezhebine göre tüm insanların eşit bir şekilde sahip oldukları evrensel insan hakları yoktur; onun yerine sivil haklar yani vatandaşlık hakları vardır çünkü dokunulmaz hakların temeli "iman" veya "emân"dır. İman veya emân ile insanlar İslâm devletinin vatandaşı olurlar ve dokunulmaz haklara sahip olurlar; iman veya emân sahibi olmayanların ise dokunulmaz hakları veya klasik ifadeyle ismetleri yoktur. Şâfiîlerin bu yaklaşımı küllî bir kaide olarak şöyle ifade edilmiştir: "İsmet iman ve emân iledir".

Hanefî ve Şâfiî mezhebi arasındaki bu ihtilafın temeli, Müslümanların bütün insanların dokunulmazlık haklarını korumakla yükümlü olup olmadıkları tartışmasına dayanır. Hanefîlere göre Müslümanlar, bütün dünyada tüm insanların haklarını korumakla yükümlü iken, Şâfiîlere göre sadece İslâm devleti vatandaşı olan insanların haklarını korumakla yükümlüdürler.¹

II. İhtilaftan İttifaka: Dünya Medeniyetlerinin İnsan Haklarını Kanunlaştırma Çabaları

Modern dönemde insan haklarının bir listesini çıkararak ilan etme uygulaması ortaya çıkmıştır. Bu çabayı kanunlaştırma (taknin, kodifikasyon) olarak isimlendirebiliriz. Farklı medeniyet havzalarından, farklı ülkeler, ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından birçok

¹ Bu konuda daha önceki çalışmalarımızdan bazıları için bkz: "İnsan Niçin Dokunulmazdır?", *Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet* (ed. Mümtaz'er Türköne), İstanbul: Ufuk kitapları; "İslâm'da Azınlık Hakları: Zimmiden Vatandaşa" (tr. Berat Açıl) *İnsan Hakları Araştırmaları*, 2006, 4 (6) s. 43-70; "İsmet Âdemiyetlidir: İnsan Haklarına Fikhî Bakışlar" *Köprü—İnsan Hakları Özel Sayısı* (96) 2006, 43-54; "İslâm'da İnsan Hakları: İsmet Âdemiyetlidir" *Düşünce gündem—İnsan Hakları Dosyası* (25) 2006, ss. 29-31; "Sociology of Rights: Inviolability of the Other in Islam between Communalism Universalism", in *Contemporary Islam* (ed. Abdul Aziz Said, Mohammed Abu-Nimer, and Meena Sharify-Funk), New York: Routledge, 2006, pp. 24-49; "Sociology of Rights: "I am Therefore I have Rights": Human Rights in Islam between Universalistic and Communalistic Perspectives," in *Islam and Human Rights: Advocacy for Social Change in Local Contexts*, (eds. Mashood A. Baderin, Lynn Welchman, Mahmood Monshipouri, Shadi Mokhtari), New Delhi: Global Media Publications 2006; "Haklar Sosyolojisi: İslâm'da Evrensel ve Cemaatçi Yaklaşımlar Arasında İnsan Hakları" [Sociology of Rights: Human Rights in Islam between Communal and Universalistic Perspectives], (Tr. Şule Akbulut), *İnsan Hakları Dergisi* [Human Rights Review], 2005 (5), pp. 43-100; "Minority Rights in Islam: From *Dhimmi* to Citizen" in *Islam and Human Rights* (ed. Shireen T. Hunter and Huma Malik) Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2005, pp. 67-99; "Sociology of Rights: Human Rights in Islam between Communal and Universal Perspectives", *Muslim World Journal of Human Rights*, Vol. 2 [2005], No. 1, Article 11, pp. 1-30; "Haklar Sosyolojisi: İslâm ve Batı Kültüründe İnsan Hakları Söylemleri" *İnsan Hakları Araştırmaları* (Human Rights Review), 2 (3), s. 9-46; "Adamiyyah and 'Ismah: The Contested Relationship between Humanity and Human Rights in the Classical Islamic Law", *Turkish Journal of Islamic Studies*, 2002 (8), pp. 39-70.

insan hakları beyannamesi² ve belgesi yayınlanmıştır. Hakların bir listesini çıkarmak ve hangi medeniyetin neyi insan hakkı olarak kabul ettiğini gösterebilmek için farklı medeniyetler tarafından yayınlanmış olan insan hakları beyannamelerine bakmak en kestirme yoldur. Her ne kadar bu beyannamelerinin ne derece otantik bir şekilde o medeniyetlerin insan hakları anlayışını yansıttığı tartışmaya açık olsa bile³, bir tebliğin sınırlarını aşmayacak şekilde konuyu sınırlı tutmak için böyle bir yol izlemek zorunda kaldık.

Bu belgelerin incelenmesi sonucunda aralarındaki farkların benzerliklere nispetle çok az olduğu görülmektedir. Bu da insan kimdir ve niçin haklara sahip olmalıdır sorusunda farklı cevap verseler bile dünya medeniyetlerinin nelerin insan hakkı olduğu konusunda dikkate değer bir görüş birliği içinde olduklarını göstermektedir.

1. Batı Medeniyeti Havzasından Neş'et Eden Belgeler:

Batı'da ilan edilen insan hakları beyannameleri birden fazladır. Bunların içinde tarihî olanlar olmakla beraber günümüzde halen yürürlükte olanlar bizi konumuz itibarıyla daha fazla ilgilendirmektedir. Tarihi belgeler arasında Magna Carta, Fransız İnsan Hakları Belgesi, Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi gibi belgeleri sayabiliriz ancak bunlar şu anda yürürlükte olmadığı için güncel bir önemleri yoktur.

Batı medeniyeti içerisinde insan hakları alanında üç önemli akım olduğu göze çarpmaktadır. Bunların birincisi BM tarafından temsil edilmektedir. İkincisi AB tarafından temsil edilmektedir. Üçüncüsü ise Latin Amerikalı ülkelerin üye olduğu Amerika Devletleri Konferansıdır.

---

² Burada teknik bir hususa dikkat çekmekte yarar var: Beyanname (bildirge, declaration) kanun demek değildir sadece bir açıklamadan ibarettir. Dolayısıyla hukukî müeyyide ile uygulanması zorunlu değildir.

³ Çünkü neticede insan hakları belgelerini hazırlayanlar bir gruptur. Bu grubun kendine has belli siyasi ve hukukî ön kabulleri olabilir. Meselâ BM Evrensel insan hakları beyannamesi hazırlayan komisyonda İslâm medeniyetini Lübnanlı bir Hıristiyan olan Charles Malik temsil etmiştir. Diğer yandan bu tür belgeleri hazırlayanlar genellikle Batı'da eğitim görmüş kişiler olup kendi kültürlerindeki insan felsefesi ve insan hakları söyleminden ziyade Batı söylemine aşinadılar.

a. Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilenler:

Birleşmiş Milletler üç önemli insan hakları belgesi yayınlamıştır:

(1) Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948) (UN Universal Declaration of Human Rights),

(2) Uluslararası Siyasî ve Sivil Haklar Sözleşmesi (1976) (International Covenant on Civil and Political Rights),

(3) Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1976) (International Covenant on Social, Economic, and Cultural Rights)

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi İnsan Hakları Komisyonu'nca tamamlanarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Türkiye tarafından 27 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilmiş ve 7217 sayılı resmî gazetede yayınlanmıştır. Beyannameye 6 ülke çekimser oy kullanırken, bu ülkeler ile Suudi Arabistan ve Güney Afrika Birliği dışında kalan ülkelerin oylarıyla kabul edildi. Bildirinin imzalanmasında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin, bireylere tanınan hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması konusunda birleşmesi etkili olmuştur.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve BM Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi

Her iki sözleşme de 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılmıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Türkiye ise 4 Mayıs 2003 tarihinde onaylamış fakat anlaşmaya bir takım çekinceler koymayı ihmal etmemiştir. Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi ise 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Türkiye ise Sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşmeye BM üyesi olan 191 ülkeden 148'i taraf olmuştur. Tüm Avrupa Konseyi üyeleri bu sözleşmelere taraftır. Sözleşmelerde, Evrensel Beyannameye altı madde olarak yer alan, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ele alınmıştır. Bu Sözleşmelerin denetim mekanizması çok zayıf olmakla birlikte bir denetim organı yoktur. Taraf devletlerin tek yükümlülüğü bu hakların sağlanması için ülkenin aldığı

tedbirleri ve bu alandaki gelişmeleri belli aralıklarla düzenleyecekleri raporları BM Genel Sekreteri yoluyla Ekonomik ve Sosyal Konseye bildirmektir.

b. Avrupa Birliği tarafından ilan edilenler:

Avrupa birliğinin yayınladığı ilk ve en önemli insan hakları belgesi şu adı taşımaktadır: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü (1953) (European Convention on Human Rights). Bu belgenin BM belgelerinden farkı uygulama alanının sadece imza atan Avrupa devletleri ile sınırlı olmasıdır. Bu sözleşmenin bir başka özelliği ise imzalandıktan sonra her ülkenin iç hukuku haline gelmesidir. Ayrıca imza attıktan sonra uymayan devletlerin, o devletlerin vatandaşları şikâyet ederlerse yargılanacakları bir mahkeme de kurulmuştur: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Bu mahkemeye vatandaşlar gerekli şartlar oluşmuşsa kendi devletlerini şikâyet edebilmektedirler. İnsan hakları ihlali içermeyen, fertler arası suçlar bu mahkemelere şikâyet edilemez. Bu yüzden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sadece üye devletler ile insan haklarının çiğnendiğini iddia eden ve iç hukuku tüketmiş vatandaşlar arasındaki davalara bakar.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü, Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da kabul edilmiş ve 3 Eylül 1953 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise Sözleşmeyi, 4 Kasım 1950 tarihinde imzalamış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde de onaylayarak sözleşmeye taraf olmuştur. Bugün Avrupa Konseyine üye 46 devlet sözleşmeye taraf durumundadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerde insan hakları ve temel özgürlükleri güvence altına alan uluslararası bir antlaşmadır. Sözleşme ile güvence altına alınan hakların uygulanmasını denetleyecek iki ayrı bağımsız organ kurulmuştur: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (1954) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1959). Konseye üye ülke sayısındaki artışa paralel olarak, AİHS denetim mekanizmasının günün koşullarına uygun duruma getirilmesi amacıyla 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren Ek-11 numaralı protokol ile yarı zamanlı olarak çalışan Mahkeme ve Komisyonun yerine Avrupa Konseyi'nin bir organı olarak tek ve tam zamanlı çalışan yeni bir Mahkeme Strazburg'da kurulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Konseye üye devletlerin sayısına (bugün üye devletlerin sayısı kırk altıdır) eşit sayıda hâkimden oluşmaktadır. AİHM, önüne getiri-

len uyumsuzlukları kesin olarak karara bağlayan bir yargı organı niteliğindedir. Davalı devletin AİHM kararlarına uyması zorunludur. AİHM kararı ile sadece Sözleşme'nin çiğnenip çiğnenmediğini saptamakla kalmaz, gereken durumlarda davalı devleti tazminata da mahkum etmektedir.

c. Amerika Devletleri Konferansı tarafından ilan edilenler:

Latin Amerika ülkelerinin üye olduğu Amerika Devletleri Konferansı (Conference of American States) Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) (Latin American Convention on Human Rights) başlıklı bir sözleşme ilan etmiştir. Bu belgeden önce 1948 yılında, Amerika Devletler Konferansı, 1949'da yayınlanan BM İnsan Hakları Beyannamesinden bir yıl önce, İnsan Vazife ve Haklarına Dair Amerikan Beyannamesini⁴ ilan etmiştir. Bu belge 1978 yılında birçok Latin Amerika devleti tarafından imzalandıktan sonra kanunlaşmıştır. Belgeye imza atan devletler arasında uymayanlar için Latin Amerika İnsan Hakları Komisyonu (Inter-American Commission on Human Rights) ve yargılama amacıyla Latin Amerika İnsan Hakları Mahkemesi (Inter-American Court of Human Rights) kurulmuştur.

Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, 22 Kasım 1969 tarihinde Kosta Rika'da imzaya açılmış ve 18 Temmuz 1978 yılında ise yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye 25 Latin Amerika ülkesi imza atmıştır. Demokratik kurumlar yoluyla kişisel özgürlükler ve toplumsal adaleti pekiştirmek amacıyla oluşturulmuştur.

2. Afrika Medeniyeti havzasından neş'et eden belge:

Afrika İnsan Hakları Beyannamesi (African Charter on Human & People's Rights) Afrika Birliği üyesi Afrika devletleri tarafından; Afrika'nın her biçimi ile sömürgecilikten arındırılması, Afrika halklarının daha iyi bir yaşamı gerçekleştirebilmeleri için işbirliğinin ve çabaların eşgüdümlü hale getirilmesi ve yoğunlaştırılması amacıyla 26 Haziran 1981 yılında kabul edilmiştir. Beyannamenin birinci maddesi gereğince beyannamenin tarafları olan Afrika Birliği Örgütü üyesi

⁴ (American Declaration of the Rights and Duties of Man), O.A.S. Res. XXX, adopted by the Ninth International Conference of American States (1948), reprinted in Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System, OEA/Ser. L. V/II.82 doc. 6 rev.1 at 17 (1992).

devletler, bu beyannameye düzenlenen hakları, ödevleri ve özgürlükleri tanıyacak ve bunlara etkinlik kazandıracak yasal ve diğer önlemleri almayı üstleneceklerdir.

3. Asya Medeniyeti havzasından neş'et eden belge:

Asya İnsan Hakları Beyannamesi (Asian Human Rights Charter) 17 Mayıs 1998 tarihinde Güney Kore'de yayımlanmıştır. Belgenin hazırlık aşaması 3 yıl sürmüştür ve bu süre içinde (belgenin hazırlanmasında) birçok sivil toplum örgütü, insan hakları uzmanı ve aktivist görev almıştır. Belgenin bir yaptırımını bulunmamaktadır. Sözleşmenin amacı yeni bir insan hakları listesi ortaya çıkarmak değil aksine iki amacı gerçekleştirmektir. Bunlar; aralarında kadın hakları, çocuk hakları ve işçi hakları olmak üzere temel hakların korunmasını vurgulamak ve Asya-Pasifik bölgesinde evrensel kabulün aynı düzeyde olmadığı diğer hakların tanınma şansını sağlamaktadır. Dolayısıyla belge, farklı bir anlayış ortaya koymadan ziyade insan hakları anlayışını daha geniş kitlelere tanıtmaya, ihmal edilen gruplara dikkat çekmeye ve insan haklarına saygıyı artırma çabası gütmektedir.

4. İslâm Medeniyeti havzasından neş'et eden belgeler:

Yukarıda da değindiğimiz gibi İslâm hukukunda modern hukuktaki insan haklarına mümasil haklar vardır. Bu haklar bütün insanlara sırf insan oldukları için verilmiştir ve devlet tarafından bile çiğnenemez. Bu haklar şunlardır:

- (1) Hayatın dokunulmazlığı hakkı (ismetü'n-nefs veya ismetü'd-dem),
- (2) Dinin dokunulmazlığı hakkı (ismetü'd-din),
- (3) Aklın dokunulmazlığı hakkı (ismetü'l-akl),
- (4) Irzın (onurun) dokunulmazlığı hakkı (ismetü'l-ırz),
- (5) Malın veya özel mülkiyetin dokunulmazlığı hakkı (ismetü'l-mâl),
- (6) Ailenin ya da neslin dokunulmazlığı hakkı (İismetü'n-nesl).

İslâm hukukuna göre bu haklara devlet otoritesi bile dokunamaz. Çünkü İslâm hukukuna göre kamu otoritesinin sınırlarını bu haklar çizer.

Söz konusu bu haklar çeşitli dönemlerde muhtelif vesika ve belgelerde ifade edilip tekrar tekrar tescil edilmiştir. Bazı örnekler vermek gerekirse, Medine Vesikası, Veda Hutbesi, Tanzimat Fermanı,

Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasî zikredilebilir. Bu belgeler modern dönemde ortaya çıkan insan hakları beyannamelerinin formatında değildir ama içerik olarak insan haklarıyla ilgili önemli hususları barındırmaktadır ve modern belgelerin temelini teşkil ettikleri söylenebilir.

İslâm medeniyet havzasında modern dönemde, başka medeniyetlerde ortaya çıkan insan hakları beyannamelerine mümasil bir tarzda iki belge ortaya çıkmıştır:

1. Dünya İslâm Konseyi (DİK) tarafından ilan edilen Evrensel İslâmî İnsan Hakları Beyannamesi (1981) (Universal Islamic Declaration of Human Rights)

2. İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) tarafından ilan edilen İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi (1990)

3. Arap Birliği tarafından yayınlanan Arap İnsan Hakları Beyannamesi (2004) (Arab Charter on Human Rights)

Şimdi kronolojik sıraya göre bu beyannameler hakkında kısaca bilgi verelim.

Evrensel İslâmî İnsan Hakları Beyannamesi

Modern tarzda ilk İslâm insan hakları belgesi sayabileceğimiz İslâm'da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (Universal Islamic Declaration of Human Rights) Dünya İslâm Konseyi tarafından 1981 yılında ilan edilmiştir.

Dünya İslâm Konseyi, İslâm'da İnsan Hak ve Hürriyetleri Beyannamesi hazırlıklarına 1979 yılında başlamış, muâsır İslâm hukukçuları, dünya İslâm Hukuku'nun temel kaynaklarına dayanarak konuyu bütün ayrıntıları ile incelemiş ve 19 Eylül 1981'de "Meşru-i Vesika-i Hukuk ve Vâcibâti'l İnsâniye Fi'l-İslâm" adıyla Arapça, Fransızca ve İngilizce olarak bu beyannameyi yayınlamıştır. Beyanname Birleşmiş Milletlerce de kabul edilmiştir.

İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi,

İslâm'da insan haklarına dair modern tarzda yazılmış ikinci belge olan İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi, 1990 yılında İslâm Konferansı Örgütü (şimdiki adıyla İslâm İşbirliği Teşkilatı) tarafından hazırlanmıştır. Batı'da insan hakları söyleminin gide-

rek ehemmiyet kazanması, Müslüman mütefekkirleri ve devletleri bu konu üzerinde düşünmeye itmiştir. Böylece önceden fıkıh içerisinde dağınık bir şekilde ele alınan hususlar müstakil bir söylem içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu çabalar özellikle 1948 BM İnsan Hakları Beyannamesi'nin ilanıyla meselenin uluslararası bir boyut kazanmasıyla hızlanmıştır. Söz konusu BM beyannamesinin hazırlanmasıyla görevli komitede hiçbir Müslüman üye olmaması, İslâm bloğunu temsil için görevlendirilen Hıristiyan üye Charles Malik'in İslâmî katkıyı sınırlı bir seviyede bile olsa yansıtacak görüşlerinin dikkate alınmaması, veto hakkı sahibi üyelerin çıkarları göz önüne alındığı halde dünya nüfusunun beşte birini oluşturan Müslümanların veto hakkı olmadığından iddialarını yeteri kadar savunamamaları, Müslümanların BM beyannamesini tam olarak sahiplenmelerini engellemiştir. BM beyannamesine karşı bir kısım Müslüman aydınlar ve devletler düzeyinde bir tepki gözlenmiştir. Neticede bir kısım İslâm devletleri belgeyi imzalamayı reddetmiştir. Sudan, İran ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkeler Batılı olmayan ülkelerin kültürel ve dini durumlarının belgede dikkate alınmamasından dolayı BM İnsan Hakları Beyannamesi'ni sürekli eleştirmişlerdir. 1981 yılında Birleşmiş Milletler İran temsilcisi Said Rajaie-Khorassani BM İnsan Hakları Beyannamesinin Yahudi-Hıristiyan geleneğinin seküler bir anlayışı olduğunu ve Müslüman ülkelerde bu belgenin uygulanamayacağını belirtmiştir.

Bu nedenler, İslâm devletlerini alternatif insan hakları beyannamesi hazırlamaya iten muhtemel sebepler arasında zikredilebilir. Diğer yandan Batılı aydınlar tarafından modern Batı'ya has bir gelişme gibi takdim edilen insan haklarının İslâm'da asırlardan beri zaten var olduğunu göstermek gayreti de ayrıca bu çabaların arkasındaki önemli bir sebeptir.

İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ), 1979 yılında insan haklarını gündemine alarak bu konuda çalışmalarını başlatmıştır. Hazırlık komitesi üyeleri Adnan Hatip, Şükrü Faysal, Vehbe Zuhaylî, Refik Cüveycatî, İsmail Macid el-Hamzavî 1980 yılında yirmi beş maddelik İslâm'da İnsan Hakları Projesini ortaya koydular. Bu çalışma İslâm'da insan haklarının kanunlaştırılması alanında modern mânâda Müslüman devletler tarafından onaylanmış ilk çalışma olarak görülmektedir. Bu rapor üzerine sürdürülen çalışmalar 1990 yılında tamamlanmış ve aynı sene 19. İslâm Konferansına katılan dışişleri bakanları

tarafından imzalanarak İKÖ tarafından İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi ismiyle yayınlanmıştır. Ancak söz konusu bildirgenin bağlayıcılığı olmadığı için bu adımlar sadece iyi niyet göstergesi olarak kalmıştır.

Arap İnsan Hakları Beyannamesi (2004) (Arab Charter on Human Rights)

Bu belge her ne kadar laik ve milliyetçi Araplar tarafından kaleme alınmış olsa, İslâm medeniyet havzasında ortaya çıktığından dolayı bu gruba dâhil etmeyi uygun gördük. **Arap İnsan Hakları Beyannamesi**, Arap Devletleri Birliği Meclisi'nde aralarında Mısır, Suudi Arabistan ve Katar'ın da bulunduğu 22 Arap ülkesi tarafından 22 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilmiş ve 15 Mart 2008 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Arap Devletleri Birliği ilk olarak 1994 yılında 43 maddeden oluşan bir sözleşme hazırlamış 2004 yılında ise şu an elimizde bulunan ve 53 maddeden oluşan son halini hazırlamıştır. Sözleşme yaklaşık 400 milyonluk Arap Dünyası'nı yakından ilgilendirmesi bakımından çok önemlidir ancak sözleşmenin bir yaptırımını bulunmamaktadır.

III. Evrensellik ve Görecelilik Arasında İnsan Hakları: İnsan Hakları Belgelerinin Karşılaştırılması

Yukarda ortaya çıktığı medeniyet havzasına göre tasnif ederek kısaca tanıttığımız insan hakları belgelerinin içerikleri birbirinden ne kadar farklılık arz etmektedir? Bu kısımda bu sorunun cevabını arayacağız. Bu maksatla yukarıdaki belgelerdeki ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel hakları mukayeseli bir şekilde ele alıp aralarındaki farklılıklara dikkat çekeceğiz. Burada sadece farklılıkları ortaya koyacağız. Söz konusu farklılıkların "sebeplerini" irdelemek burada mümkün olmayacaktır. Onu başka bir çalışmaya bırakmak zorundayız.

Karşılaştırmaya geçmeden önce bir uyarı yapmakta yarar var. Bir hak bir belgede zikredilmemişse bu hak o belgenin menşei olan medeniyette yoktur sonucunu hemen çıkarmamak gerekir. Bu yargının doğru olması kuvvetle muhtemeldir ancak söz konusu hakkın orada zikredilmemiş olmamasının başka sebepleri olabilir ya da söz konusu o hak ayrı kuruluş tarafından ilan edilen daha sonraki başka bir belgede zikredilmiş olabilir.

Bu karşılaştırma aşağıdaki belgeler arasında yapılmıştır:

- 1) BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948)
(UN Universal Declaration of Human Rights)
- 2) Uluslararası Siyasî ve Sivil Haklar Sözleşmesi
(International Covenant on Civil and Political Rights)
- 3) Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
(International Covenant on Social, Economic, and Cultural Rights)
- 4) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü (1953)
(European Convention on Human Rights)
- 5) Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (1969)
(Latin American Convention on Human Rights)
- 6) Afrika İnsan Hakları Beyannamesi
(African Charter on Human & People's Rights)
- 7) Asya İnsan Hakları Beyannamesi
(Asian Human Rights Charter)
- 8) Evrensel İslâmî İnsan Hakları Beyannamesi (1981)
(Universal Islamic Declaration of Human Rights)
- 9) İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi (1980)
(The Cairo Declaration of Human Rights in Islam)
- 10) Arap İnsan Hakları Beyannamesi (2004)
(Arab Charter on Human Rights)
- 11) Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasî
- 12) Küresel Ahlâka Doğru Beyannamesi
(Declaration Toward a Global Ethic)

1. **Veda Hutbesi:** Bu belgeler arasında ortaya çıkış şekilleri, formatları, yaptırımları ve içerikleri açısından farklılıklar vardır. Meselâ bazıları devletlerin üye oldukları bir kurum tarafından ilan edilirken, bazı sivil toplum kuruluşları tarafından ilan edilmiştir. Veda Hutbesi ise şâri' (yasama gücüne sahip) bir peygamber (s.a.v.) ve bir devlet başkanı olan Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından ilan edilmiştir. Dolayısıyla hepsini aynı statüde değerlendirmek yanlış olur. Ancak içerik açısından her biri ortaya çıktığı medeniyetin insan haklarına yaklaşımını yansıtmaktadır.

2. Dünya Medeniyetlerinin Ekonomik Haklara Bakışı

EKO- NOMİK HAK- LAR	1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	1976 BM Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi	1976 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	1953 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü	Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi	Asya İnsan Hakları Belgesi	Afrika İnsan Hakları Beyannamesi	Arap İnsan Hakları Beyannamesi	1981 DİK İslâm'da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	1990 İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi	Tanzimat ve İslahat Fermanı	Veda Hutbesi
Borçtan dolayı hapis olunma		1						4		1		
İş ve çalışma hakkı	3	2			4		5	0,31,3 2		3		
Âdil ve eşit ücret, ücretli izin	3,2 4				4		5	2	7			
Sendika ve grev hakkı	3				2	2		9				
Telif hakları	7									6		
Faizden korunma										4		
Sosyal Güvenlik hakkı	2				6			0				

Tablo 1: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerindeki ekonomik hakların karşılaştırılması

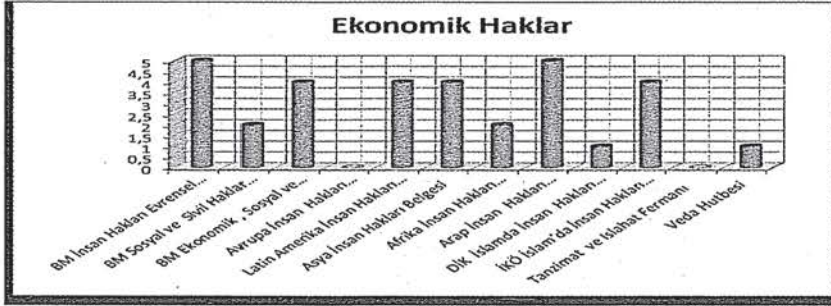
Yukarıdaki tabloda en çarpıcı gözlem, "faizden korunma hakkı"nın İKÖ tarafından 1990 yayınlanan İslâm'da İnsan Hakları Kahire

Beyanname'sinde ve Veda Hutbesinde yer almasıdır. Bu hak dünyadaki başka hiçbir insan hakkı belgesinde yer almamaktadır.

Sendika ve grev hakkı Doğu ve Batı medeniyetlerinin insan hakları belgelerinde olduğu halde İslâmî belgelerde yoktur. Bu da son derece çarpıcı bir farklılıktır. Ayrıca "sosyal güvenlik hakkı"nın bir hak olarak İslâmî belgelerde yer almaması da son derece dikkat çekmektedir.

Aynı şekilde 1981 DİK İslâm'da İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si ile 1990 İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyanname'si arasındaki farklar da ilgi çekicidir: DİK'in ekonomik haklara daha az yer verdiği, İKÖ'nün ise daha fazla yer verdiği çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Borçtan dolayı hapis olunmama, İş ve çalışma hakkı, telif hakları, faizden korunma gibi haklar İKÖ belgesinde bulunurken DİK belgesinde yoktur. Âdil ve eşit ücret, ücretli izin hakkı ise DİK belgesinde bulunduğu halde İKÖ belgesinde yoktur.

Diğer yandan telif haklarının bir insan hakkı olduğunun sadece BM ve İKÖ belgelerinde yer alması da son derece ilginç bir durumdur.

Grafik 1: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerinin ekonomik haklara verdiği yerin karşılaştırılması

Grafik 1 insan hakları belgelerinin ekonomik haklara ne kadar yer verdiğini mukayeseli bir şekilde gözler önüne sermektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Tanzimat Fermanı, İshak Fermanı ve Kanun-i Esasî'nin ekonomiyle ilgili insan haklarına hiç yer vermediği görülmektedir. Bu AB'de veya İslâm'da ekonomik insan haklarının olmadığı mânâsına alınmamalıdır; çünkü ekonomik hakları AB'de ve Osmanlı'da başka belgeler zikretmektedirler. Bununla beraber BM, Latin Amerika, Arap İnsan Hakları ve İKÖ belgelerinde ekonomik

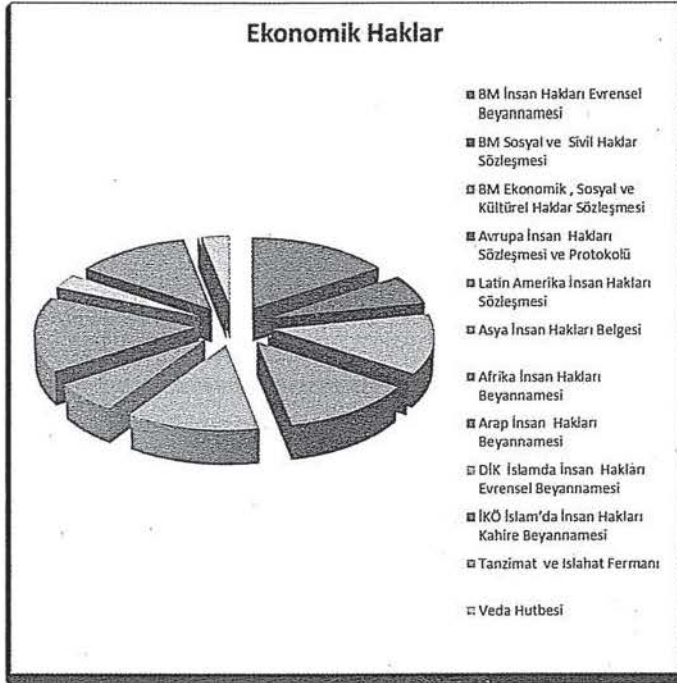
insan haklarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Veda Hutbesi'nde de ekonomik insan haklarına ciddi bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Karşılaştırma neticesinde ortaya çıkan bazı sonuçlar şunlardır:

- *Faizden korunma hakkı* İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi'nde ve Veda Hutbesinde yer almaktayken bu hak dünyadaki başka hiçbir insan hakkı belgesinde yer almamaktadır.

- *Sendika ve grev hakkı* Doğu ve Batı medeniyetlerinin insan hakları belgelerinde olduğu halde İslâmî belgelerde yoktur. Ayrıca *sosyal güvenlik hakkı*'nın bir hak olarak İslâmî belgelerde yer alması da son derece dikkat çekmektedir.

- DİK'in ekonomik haklara daha az yer verdiği, İKÖ'nün ise daha fazla yer verdiği çarpıcı bir şekilde görülmektedir.

- *Telif haklarının* bir insan hakkı olduğunun sadece BM ve İKÖ belgelerinde yer alması da son derece ilginç bir durumdur.

Grafik 2: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerinde ekonomik haklara verilen nisbî yer

Grafik 2, Grafik 1’de ele aldığımız konuları daha çarpıcı ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Grafik 2 sayesinde ekonomik hakların hangi belgede ne kadar yer tuttuğunu mukayese edebilme imkânına sahip olmaktadır.

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Tanzimat Fermanı, İslahat Fermanı ve Kanun-i Esasî’nin ekonomiyle ilgili insan haklarına hiç yer vermediği görülmektedir.

- BM, Latin Amerika, Arap İnsan Hakları ve İKÖ belgelerinde ekonomik insan haklarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

- Veda Hutbesi’nde de ekonomik insan haklarına ciddi bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir.

1. Dünya medeniyetlerinin siyasî haklara bakışı

İnsan hakları arasında siyasî haklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak hangi siyasî hakların, insan hakları arasında sayılması gerektiği konusunda çok ciddi tartışmalar vardır. Karşılaştırmalı olarak incelediğimiz 12 belgeyi siyasî haklara verdikleri önem ve yer açıdan incelediğimizde ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Keyfi sürgün yasası	Tutuklulara insanca Muamele	SIYASİ HAKLAR
9	-	1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
13	10	1976 BM Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi
-	-	1976 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
-	-	1953 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü
-	25	Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi
-	14	Asya İnsan Hakları Belgesi
-	-	Afrika İnsan Hakları Beyannamesi
21	15	Arap İnsan Hakları Beyannamesi
-	7	1981 DİK İslâm’da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
20	20	1990 İKÖ İslâm’da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi
-	Is.11	Tanzimat ve İslahat Fermanı
-	-	Veda Hutbesi

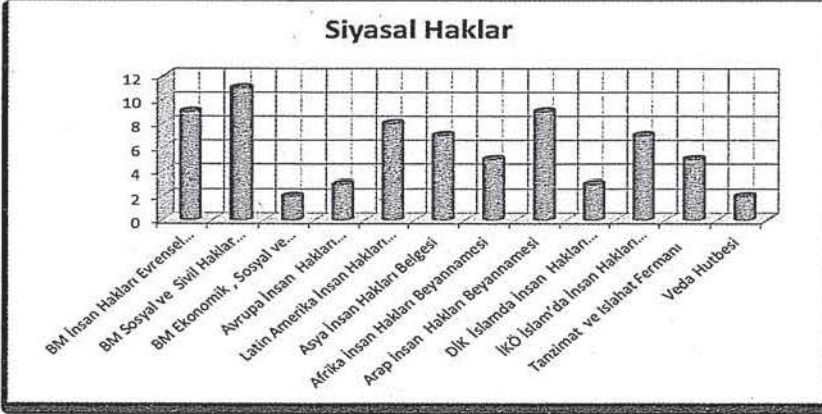
Vatandaşlık (uyrukluk)	Suçsuzluk (beraet-i zimmet)	Serbest seçimler	Azınlıkların hakları	Kanun önünde eşitlik	Siyasi haklar	Hukukî ehliyet	Kanunların geriye doğru işlememesi	Âdil muhakeme
15	11	21	-	7	21	6	11	10
24	14	-	27	26	25	16	15	14
24	14	-	-	-	-	-	-	-
-	-	Protokol	-	-	-	-	7	6
19	26	20	-	2	22	17	-	18,26
-	3	5	5	5,6	5	-	-	3
-	7	13,20	3	3	-	-	-	7
21,22,23,24	7	-	37	9	19	-	-	9
-	-	-	10	-	-	-	-	5
-	-	-	-	19	23	8	-	19
-	T.6	-	T.	Is.2	-	-	-	T.6-10,
-	-	-	+	-	-	-	-	+

Tablo 2: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerindeki siyasi hakların karşılaştırılması

İslâmî insan hakları belgeleri ile diğerleri arasında bazı çarpıcı farklar görülmektedir. Kanunların geriye doğru işlememesi, serbest seçimler, suçsuzluk (beraet-i zimmet), vatandaşlık (uyrukluk) gibi insan haklarının diğer belgelerde yer aldığı halde DİK ve İKÖ belgelerinde yer almaması çok dikkat çekmektedir.

İslâmî insan hakları belgeleri arasında, ekonomik hakların listelenmesinde olduğu gibi, siyasî hakların listelenmesi konusunda da farklılıklar göze çarpmaktadır. İKÖ belgesinde olup DİK belgesinde olmayan insan hakları: Keyfî sürgün yasağı, hukukî ehliyet, siyasî haklar, kanun önünde eşitlik. DİK belgesinde olup İKÖ'de olmayan hak ise azınlıkların haklarıdır.

Farklı medeniyetlerin yayınladığı insan hakları belgeleri arasında, âdil muhakeme ve tutuklulara insanca muamele hakları konusunda göze çarpan bir benzerlik söz konusudur.

Grafik 3: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerindeki siyasî haklara verilen yerin karşılaştırılması

Grafik 3, dünyadaki diğer belgelerle karşılaştırıldığında siyasî hakların İslâmî belgelerde daha az yer tuttuğunu göstermektedir. Bunun birçok sebebi olabilir. Ancak İslâm ülkelerinin demokratikleşme süreçlerini tamamlamış olmaları bunda en önemli etkidir. Bu yüzden serbest seçim diğer belgelerin çoğunda insan hakkı olarak geçerken İslâmî belgelerde geçmemektedir. Meselâ Suudi Arabistan'ın ve diğer krallıkların böyle bir hakkın insan hakkı olarak kabulünü onaylamaları beklenemez.

• Farklı medeniyetlerin yayımladığı insan hakları belgeleri arasında, âdil *muhakeme* ve *tutuklulara insanca muamele* hakları konusunda göze çarpan bir benzerlik söz konusudur.

• *Kanunların geriye doğru işlememesi, serbest seçimler, suçsuzluk (beraet-i zimmet) ve vatandaşlık* gibi insan hakları diğer belgelerde yer almasına rağmen DİK ve İKÖ belgelerinde yer almaktadır.

• İKÖ belgesinde olup DİK belgesinde olmayan insan hakları: *Keyfî sürgün yasağı, hukukî ehliyet, siyasî haklar, kanun önünde eşitlik.*

• DİK belgesinde olup İKÖ'de olmayan hak ise *azınlıkların haklarıdır.*

Grafik 4: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerinde siyasî haklara verilen nisbî yer

Dünyanın farklı medeniyetlerine ait insan hakları belgeleri üzerinden yaptığımız karşılaştırma neticesinde vardığımız sonuçları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- Dünyadaki diğer belgelerle karşılaştırıldığında siyasî hakların İslâmî belgelerde daha az yer tuttuğu görülmektedir.
- İslâm ülkelerinin demokratikleşme süreçlerini tamamlamamış olmaları bunda en önemli etkindir. Bu yüzden serbest seçim diğer belgelerin çoğunda insan hakkı olarak geçerken İslâmî belgelerde geçmemektedir.
- Meselâ Suudi Arabistan'ın ve diğer krallıkların böyle bir hakkın insan hakkı olarak kabulünü onaylamaları beklenemez.

1. Dünya Medeniyetlerinin Sosyal ve Kültürel Haklara Bakışı

İnsan hakları alanında siyasî haklardan sonra en önemli tartışma alanı, sosyal ve kültürel haklardır. Hangi sosyal ve kültürel hakların insan hakları bağlamında ele alınması gerektiği konusunda ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Aşağıda, 12 insan hakları belgesi üzerinden farklı medeniyetlerin bu konudaki farklı yaklaşımlarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Kölelikten Korunma	SOSYAL HAKLAR
4	1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
8	1976 BM Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi
-	1976 BM Ekonomik , Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
4	1953 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü
-	Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi
2	Asya İnsan Hakları Belgesi
5	Afrika İnsan Hakları Beyannamesi
-	Arap İnsan Hakları Beyannamesi
2	1981 DİK İslâm'da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
20	1990 İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi
-	Tanzimat ve İslahat Fermanı
+	Veda Hutbesi

Sağlık ve bakım	Aile ve Çocuk- ğun Korunması	Sosyal çevre hakkı	Çocuk hakları	Evlenme ve aile kurma	Toplanma	Barışçı bir- lik kurma	Mahremi- yet	Keyfi sür- gün yaşağı	Hürriyet ve Güven- lik
-	25	-	-	16	20	20	12	9	1,3
-	23,24	-	24	23	22	21	17	13	9
12	10	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	12	11	11	8	-	5
7, 11	5,6,7	-	7	6	21	22	5	-	1,25,28
7	9,10	6	10	-	-	4	-	-	3
-	-	-	18	11	10	-	-	12	5
-	38	3 5	38	-	28	-	17	21	5,8
-	-	-	-	19	-	-	22	-	2
17	-	1 7	7	5	-	-	18	20	18
-	-	-	-	-	-	-	-	-	T.1-2-8 Is.4
-	+	-	+	-	-	-	-	-	+

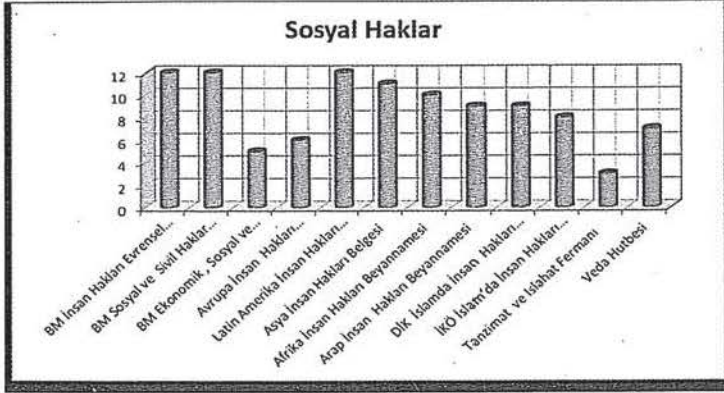
Eşlerin hak- ları	Haysiyet ve üzü koruma	Eşitlik	Kamu hayatına katılma	Gıda, giyim, mesken
-	12	1,2	21	2 5
-	19	2,3	25	-
-	19	2,3	-	1 1
-	-	-	-	-
-	5	2	13	1 1,23
-	3	5,6	5,7	7
12	-	13	2,1	1 7,22
-	-	2,5	33	-
20	8	3	11	1 8
-	-	-	-	-
-	T.1	Is.	-	-
+	+	+	-	-

Tablo 3: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerindeki sosyal hakların karşılaştırılması

Yukarıdaki tablo ışığında bir mukayese yaptığımızda şu bulgularla karşılaşmaktayız:

- Öncelikle barışçı birlik kurma hakkının Afrika, Arap, DİK ve İKÖ belgelerinde olmadığı dikkat çekmektedir.
- Toplanma hakkı DİK ve İKÖ belgelerinde bulunmamaktadır.
- Sosyal çevre hakkı sadece Arap ve İKÖ'de vardır.
- Ailenin korunması İKÖ ve DİK tarafından hazırlanan belgelerde zikredilmemiştir hâlbuki bu makâsıdu's-şerîa içinde yer almaktadır.
- Eşitlik hakkı İKÖ tarafından hazırlanan belge hariç diğer belgelerin tamamında bulunmaktadır.

Sadece Afrika, DİK tarafından hazırlanan belgede ve Veda Hutbesinde eşlerin hakları insan hakları arasında zikredilmektedir, böyle bir hak başka belgelerde yoktur.

Grafik 4: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerinde sosyal haklara verilen nisbî yer

Yukarıdaki grafiğe (Grafik 4) dayanarak bir karşılaştırma yaptığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

- Batı medeniyeti insan hakları belgeleri arasında BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin sosyal haklara en az yer veren belgeler olduğu görülmektedir.
- DİK'in sosyal haklara İKÖ'ye oranla daha fazla yer verdiği görülmektedir.
- Veda Hutbesi'nde de sosyal haklara ciddi bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir.

KÜLTÜREL HAKLAR	1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	1976 BM Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi	1976 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	1953 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokolü	Latin Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi	Asya İnsan Hakları Belgesi	Afrika İnsan Hakları Beyannamesi	Arap İnsan Hakları Beyannamesi	1981 DİK İslâm'da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	1990 İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi	Tanzimat ve Islahat Fermanı	Veda Hutbesi
Seyahat özgürlüğü	13	12	-	-	8	-	-	20	23	12	-	-
Düşünce ve din hürriyeti	18	18	-	9	3,4	6	-	26, 27	13	10	-	-
Görüş ve ifade özgürlüğü	19	19	-	10	3,4	5,7, 15	2,8	26	14	22	T.8	-
Tabii çevre hakkı	-	-	-	-	-	2,3	-	-	-	3	-	-
Eğitim hakkı	26	-	13	Proto- kol	12,14	3,7	24	34	-	9	-	-
Telif hakları	27	-	-	-	-	-	18	-	-	16	-	-
Kültür ve bilimden yararlanma	27	-	15	-	13	7	16	36	-	-	-	-

Tablo 5: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerindeki kültürel hakların karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloya (Tablo 5) dayanarak, elimizdeki insan hakları belgeleri arasında bir karşılaştırma yaptığımızda aşağıdaki gözlemlerde bulunabiliriz:

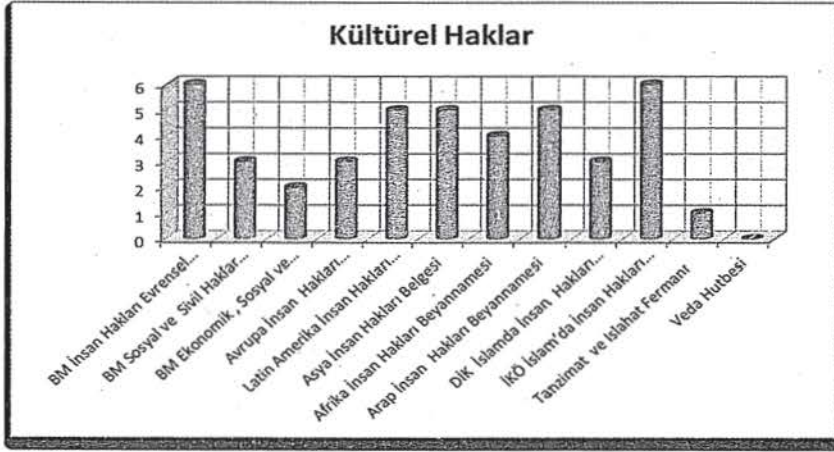
• Farklı medeniyetlerin yayımladığı insan hakları belgeleri arasında, düşünce ve din hürriyeti ve görüş ve ifade özgürlüğü hakları konusunda göze çarpan bir benzerlik söz konusudur.

• Tabii çevre hakkının Batı medeniyeti havzasından neş'et eden belgelerin hiçbirinde bulunmaması çok dikkat çekicidir. Bu hak sadece Asya İnsan Hakları ve İKÖ belgelerinde bulunmaktadır.

• Kültür ve bilimden yararlanma hakkı (neredeyse) hiçbir İslâm insan hakları belgelerinde bulunmamaktadır.

• İKÖ belgesinde olup DİK belgesinde olmayan insan hakları: Tabii çevre hakkı, eğitim hakkı ve telif hakkıdır.

• DİK belgesinde olup İKÖ'de olmayan kültürel hak ise yoktur.

Grafik 6: Farklı medeniyetlerden insan hakları belgelerinde kültürel haklara verilen nisbî yer

Yukarıdaki grafik (Grafik 6) insan hakları belgelerinin kültürel haklara ne kadar yer verdiğini karşılaştırmalı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Farklı belgelerin kültürel haklara değişik oranda yer verdiği göze çarpmaktadır. Bu grafikten harekete aşağıdaki gözlemlerde bulunabiliriz:

• En fazla kültürel hakların tanındığı insan hakları belgesi BM Evrensel Beyannamesi ve İKÖ İslâm'da İnsan Hakları Belgesi iken en az kültürel hakkın tanındığı insan hakları belgesi Veda Hutbesi ve Tanzimat ve Islahat Fermanlarıdır.

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kültürel haklar konusunda diğer belgelere oranla daha az yer verdiği göze çarpmaktadır.
- Dünyadaki diğer belgelerle karşılaştırıldığında kültürel hakların İslâmî belgelerde ciddi anlamda yer tuttuğu görülmektedir.

IV. Hukuk ve Ahlâk Arasında Medeniyetlerin İnsan Hakları Uygulamaları: İnsan Haklarının Yapıtırımı Nedir?

İnsan haklarına dair normların, hukukî bir statüye sahip olup olmadığı çok tartışmalı bir konudur. Bu kuralların hukukî bir statüye sahip olması, hukuken bağlayıcı olmaları ve devletin bu konuda yaptırımlarının olması mânâsına gelir. Hukukî bir statüye sahip olmayan veya daha açık ifadesiyle "kanun" olmayan haklar, ahlâkî norm statüsündedir ve yaptırımları dini, vicdani ve sosyaldır.

Yaptırımlarının hukukî veya vicdani olmaları açısından baktığımızda haklar ikiye ayrılır: hukukî haklar ve ahlâkî haklar. Hukukî haklar da üçe ayrılır: Evrensel insan hakları, vatandaş hakları veya anayasal haklar, özel haklar. Ahlâkî haklar da kendi içinde evrensel ve özel ahlâkî haklar olmak üzere ikiye ayrılırlar.

BM Evrensel insan hakları beyannameşi bir kanun değildir ve hukukî bağlayıcılığı yoktur ancak kanunlara genel bir çerçeve sunan bir belgedir (legal instrument). BM İnsan Hakları Beyannameşinin yaptırımı olan bir kanun haline getirilmesi yolunda Çabalar halen devam etmektedir. Bu maksatla bir takım mahkemeler kurulmuş ve bazı insan hakları suçlarının bu mahkemelerde yargılanması sağlanmıştır.

Buna karşılık Avrupa insan hakları sözleşmesi bir kanundur ve altına imzası olan devletler için bağlayıcılığı vardır. Uymayan devletler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde yargılanıp cezalandırılırlar. Nitekim Türkiye devleti söz konusu mahkeme tarafından birçok defa cezalandırılmıştır.

Bu açıdan değerlendirdiğimizde insan hakları belgelerinden ifade edilen insan haklarını yaptırımları açısından üç gruba ayırmak mümkündür:

- 1) Hukukî yaptırımı sahip olanlar
- 2) Ahlâkî yaptırımı sahip olanlar

3) Hem hukûkî hem de ahlâkî yaptırıma sahip olanlar

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi birinci gruba, BM İnsan Hakları Beyannamesi –özellikle ilk ilan edildiği dönemlerde– ikinci gruba, İslâm hukukuna dayanan belgelerde üçüncü gruba örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin hukukî yaptırımları vardır ve müeyyide ile uygulanır; BM İnsan Hakları Beyannamesinin –özellikle başlangıçta– müeyyidesi yoktu. İslâm hukukundan kaynaklanan belgeler ise dini bir zemine oturdukları ve müeyyide ile uygulandıkları için hem dinî ve ahlâkî hem de hukukî yaptırımları vardır.

SONUÇ

Araştırmamız evrensel insan haklarının aslında çok da evrensel olmadığını ortaya koymaktadır. Genel olarak bir karşılaştırma yaptığımızda şu gözlemlerde bulunmak mümkündür:

- Özellikle insan haklarının felsefi, dinî ve ahlâkî temelleri konusunda dünya medeniyetleri arasında ciddi farklar vardır. Bu farklar kendini “insan kimdir?” ve “insan niçin haklara sahip olmalıdır?” sorularının cevabında göstermektedir.

- Evrensel hak kavramı sadece belli bir medeniyete has bir kavram olmayıp farklı medeniyet havzaları da evrensel hak kavramını temel düşünceleri arasına alıp uygulamaya yansıtmıştır.

- “İnsan hakkı” ve “İnsanların hakları” arasındaki fark bulunmaktadır. Birincisi hukukî, ikincisi ahlâkî haklara işaret eder. Her medeniyette bu iki tür hak ta vardır.

- Bir medeniyette birden fazla insan hakları kurumu veya yaklaşımı olabilir dolayısıyla medeniyetler insan hakları konusunda tek tip bir bakış açısına sahip değildir. İslâm’da insan hakları alanında birden fazla söylem bulunmaktadır. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin bu konudaki ihtilafı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. BM ve AB yaklaşımları arasında farklılık ta buna örnek teşkil eder.

- Evrensel insan hakları konusunda İslâm medeniyeti öncülük etmiştir. “İsmet ademiyetledir” ilkesi hukukî müeyyide ile uygulanan bir ilkedir. Bu yüzden diğer dinlerde var olan ve hukukî yaptırımı olmayan ahlâkî kaidelerle karıştırılmamalıdır.

Son olarak geleceğe dönük birkaç öneriyle makalemize son vermek istiyorum. İlk olarak, Müslümanların içinde yaşadığımız dünyada insan hakları tartışmalarına yeniden katkı yapmaları gerektiğinin altını çizmek istiyorum. Klasik dönemde insan haklarına öncülük yapmış olan Müslümanların günümüzde bu konuda öncülüğü başka medeniyetlere kaptırılmış olması tasvip edilecek bir durum değildir. Bu maksada yönelik olarak, kavramsal ve kuramsal temelleri olan evrensel fikhî yaklaşımının çağdaş bir söylemle yeniden ihya edilmesi gerekmektedir. İslâm'ın insan hakları yaklaşımı hem dinî hem de hukukî yaptırımları olduğu için diğer insan hakları söylemleri arasında temayüz etmektedir.